

УДК 342.53

І.Є. Словська,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії держави і права,
конституційного права і державного управління
Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара

ВИТОКИ ІДЕЙ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД)

Анотація. Досліджується вивчення процесу зародження ідей парламентаризму у працях зарубіжних мислителів та історичних політико-правових документах. Підсумовується, що, незважаючи на те, яку з моделей побудови держави, засадничою ідеєю якої є суверенітет народу, державотворці планують втілити у практичну площину, слід розбудовувати якісно нову загальнодержавну представницьку установу.

Ключові слова: парламент, парламентаризм, легіслатура, представництво, політико-правова думка, державотворення.

Постановка проблеми. Становлення парламентаризму неминує супроводжується критичним осмисленням функціонування усіх елементів державного механізму, а не лише законодавчого органу, ступеня втілення положень Конституції у життя, практику повсякденної діяльності державних органів, громадських об'єднань, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Якісна діяльність легіслатури пов'язана з проблемою ефективного використання потенціалу Конституції у державотворчому процесі всіма елементами правової системи, визначення чинників, які негативно позначаються на реалізації конституційних норм [1, с. 177-179]. Таке сприйняття Основного Закону є вкрай важливим для широкого суспільного загалу, особливо посадових осіб, які формують вищі владні структури [2, с. 7].

Однією з причин незавершеності конституційної реформи є неефек-

тивне функціонування парламенту України. Аналіз концептуальних основ його правового статусу можливий на засадах узагальнення зарубіжного і вітчизняного досвіду конституційно-правової думки.

Нині декларування України демократичною і правовою державою (ст. 1 Конституції України) зумовлює реформування вітчизняної моделі інституту парламенту. Практика діяльності сучасної легіслатури в перехідний період еволюції державності потребує з'ясування емпіричних даних і теоретичних розробок, напрацьованих конституційно-правовою й іншими юридичними, політологічною, історичною науками. Пошук конструктивних теорій оптимізації роботи законодавчої установи, яка є класичним державним інститутом обмеження тоталітарного політичного режиму, ґрунтується на принципах спадковості конституційних ідей, міждисциплінарного синтезу

наукових знань, поєднання вітчизняного і зарубіжного теоретико-прикладного матеріалу.

Постановка завдання. Метою даної статті є вивчення процесу зародження ідей парламентаризму у працях зарубіжних мислителів та історичних політико-правових документах.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап державно-правового розвитку демократичних держав характеризується зростанням авторитетності законодавчої інституції і, відповідно, посиленням ролі представницького органу в системі державного апарату. Глибинні, структурні нормативні і практичні перетворення конституційно-правового статусу Верховної Ради України повинні значною мірою пов'язуватися з досягненнями світової спадщини парламентаризму.

Історичним підґрунтям зрощення ідей парламентаризму, народного представництва і законодавчої влади стали події англійської революції XVII ст., яка започаткувала перетворення парламенту як представницької установи у верховний законодавчий суверен. Народний суверенітет або верховна влада народу є «управлінням народу народом і в інтересах народу». Народ реалізує власне першочергове право на самовизначення і є безпосереднім джерелом політичного авторитету (of the people), який виражається народом (by the people) і констатується заради блага народу (for the people).

В XVII–XVIII ст.ст. уявлення про народний суверенітет виражалися у договірних теоріях походження держави. Згідно з одними з них, народ віддає державі свій суверенітет у повному обсязі. Державні інституції розпоряджаються життям і власністю громадян, є вищим авторитетом у питаннях їх духовного життя, вірувань у добро і зло. У Гобса це — всесиль-

ний земний бог, Левіафан. У Руссо — республіка, асоційоване «колективне тіло», «політичний організм» із загальнооб'язковою для всіх його членів загальною волею.

Прихильники дещо інакших поглядів на державу відстоювали переконання, що конституційована договором державна влада не поглинає всіх прав сторін, які домовляються, а залишає у їх безумовному віданні певну долю автономії. І тоді виникало характерне для ліберальної доктрини перенесення обмеження влади свободою підданих з інститутів держави на першоджерело їх авторитету — верховну владу народу. В класичній ліберальній доктрині правової держави (Дж. Лок, Д.С. Міль, І. Кант, В. Гумбольдт, Б. Констан, А. Токвіль) народний суверенітет роздвоєний на відчужувану і невідчужувану частини. Невідчужуваний суверенітет полягає у фундаментальних правах — громадянських і політичних — кожної окремої людини; відчужуваний — у публічних правах заснованої народом держави [3, с. 14-15].

Один із теоретиків науки про політику, політичний мислитель, правознавець, просвітитель, письменник Ш.-Л. Монтеск'є не протиставляв права громадян правам держави. Основне завдання держави, на думку філософа, полягає в забезпеченні людині політичних свобод (можливість робити все, що дозволено законами, і не робити того, що законами заборонено). Громадянські свободи можливі лише за спокою духу, відчуття громадянської безпеки. Ш.-Л. Монтеск'є зазначав: «Якщо законодавча і виконавча влади поєднані в одній особі або одному відомстві, то свобода відсутня; з цієї причини можна побоюватися, що той же монарх або сенат створять тиранічні закони задля їх тиранічного застосування. Свобода відсутня й тоді,

коли судова влада не відокремлена від законодавчої та виконавчої влади. Якщо вона поєднана із законодавчою владою, то життя і свобода громадян залежатимуть від сваволі — суддя ж є законодавцем. Якщо судова влада поєднана з виконавчою, то суддя може стати гнобителем». Правознавець пропонував надати можливість законодавчого владування парламентам, який складався би з двох палат: нижньої (народної), до якої обирали б депутатів за принципом загального виборчого права, і верхньої (аристократичної, палати перів), члени якої призначалися б із панівних верств і передавали посади своїм спадкоємцям [4, с. 290].

Теоретичні розробки концепцій народовладдя, гарантування прав людини функціонуванням державного апарату з ідеальної категорії перейшли в реальну площину в епоху буржуазних революцій, коли руйнувалися станові рамки середньовічного суспільства. Аналізуючи становлення і розвиток конституційного процесу Нового Часу, переконаємося в спадковості нормативно-правових актів, що відображає еволюцію закріплених в них прав людини і основного гаранта цих прав — парламент. Найбільш характерними документами є:

1) Біль про права від 13.02.1689 р. (Англія), де обґрунтовано повноваження законодавчої влади — парламенту як «повного і вільного представника народу» в обмеженні влади короля. «Для усунення будь-яких зловживань і для покращення, зміцнення і охорони законів парламент повинен скликатися досить часто» [5, с. 33].

2) Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки від 4.07.1776 р., де на основі невідчужуваних прав людини, серед яких названі «життя, свобода і прагнення до щастя», про-

голошено право суспільства на справедливу владу за згодою керуючих, а також можливість її заміни у випадку незадоволення населення «на новий уряд, заснований на таких принципах і з такою організацією влади, які на думку народу, найбільше можуть сприяти його безпеці і щастю» [5, с. 53].

3) Конституція Сполучених Штатів Америки від 17.09.1787 р., в якій вперше були чітко розмежовані повноваження трьох гілок влади: «Всі ... повноваження законодавчої влади належать Конгресу, який складається з Сенату і Палати представників. Палата представників складається з членів, які обираються що два роки народом усіх штатів... Сенат складається з двох сенаторів від кожного штату, обраних на шість років законодавчими зборами штатів» [6, с. 133-134]. «Виконавча влада надається Президенту Сполучених Штатів Америки. Він перебуває на посаді протягом чотирирічного терміну» [6, с. 140]. «Судова влада ... реалізується Верховним Судом і тими нижчими судами, що їх час від часу може призначати і засновувати Конгрес. Судді ... зберігають свої посади, поки до них нема претензій» [6, с. 143].

4) Біль про права 1789-1791 рр. (США), який містить гарантії прав і свобод людини. Зокрема, документ проголошує свободу віросповідання, слова, друку, звернення до державних органів, право на недоторканість житла, «охорону особистості, паперів і майна від необґрунтованих обшуків і арештів». Нормативний акт закріплює також принцип презумпції невинності, право обвинуваченого на адвокатський захист та судовий розгляд справи [5, с. 73-75].

5) Декларація прав людини і громадянина 26.08.1798 р. (Франція). У преамбулі документа зазначається: «Декларація містить природні, невід-

чужувані і священні права людини, щоби, перебуваючи на очах членів суспільного союзу, постійно нагадувати їм про права і обов'язки; щоби дії влади законодавчої і влади виконавчої, які в будь-який момент можна порівняти..., зазнали більшої поваги; щоби вимоги громадян ... зверталися постійно до змісту Конституції і загального блага».

Декларація надавала правам людини якісно нового змісту, трактуючи їх з позицій загальносвітового значення. В подальших нормативних актах право особи як морально-політичний імператив набуло юридичної форми і стало важливим інститутом конституційного, а пізніше й міжнародного права.

Згаданий документ проголосив такі положення: природність і невідчужуваність прав людини на особисту свободу, безпеку, власність і опір пригнобленню; необмеженість прояву свободи людини і контрольованість сфери діяльності державної влади; законодавче закріплення форм безпосередньої і представницької демократії; належність верховної влади народу; презумпція невинуватості; можливість кримінальної відповідальності лише за дії, передбачені законом; притягнення до відповідальності за наклеп і поширення неправдивої інформації — «загроза відповідальності за зловживання свободою думки, слова і друку» [7, с. 135-137].

Вищезгадані наукові розробки і правові акти є фундаментальними у формуванні конституційно-правового статусу одного з ключових органів державної влади — парламенту. Його вагомими прерогативи у царині законотворчості, формуванні державних інституцій і контролі за їх діяльністю реалізуються за умов незалежної діяльності інших ланок — глави держави, суду і

виконавчої вертикалі. Доктрина парламентаризму стверджується за єдиної демократичної державної влади.

Незважаючи на те, яку з моделей побудови держави, засадничою ідеєю якої є суверенітет народу, державотворці планують втілити у практичну площину, слід розбудовувати якісно нову загальнодержавну представницьку установу. Зазначимо, що науковці виділяють дві основні моделі демократії. Згідно з так званою «вестмінстерською» в державі відчутні концентрація виконавчої влади в особі однопартійного кабінету, асиметричний бікамералізм, двопартійна система і однотипні партії за суверенного правового статусу законодавчої інституції, плюралістична виборча система, централізоване управління (Велика Британія, Нова Зеландія). «Консенсуальна» модель характеризується збалансованою двопалатністю, захищеністю прав опозиції, багатопартійністю, федералізмом, децентралізацією державної влади (Бельгія, Швейцарія) [8, р. 4-35]. Визнання однієї зі згаданих моделей чи формування змішаного типу з урахуванням національних особливостей державного будівництва визначить майбутню ідеологію вітчизняного парламентаризму.

Висновки. Розвиток сучасної конституційно-правової науки пов'язаний з намаганням вирішити складні теоретичні і прикладні проблеми реформації державних інститутів, в тому числі й парламенту — представницького органу народу. Проєвропейський поступ України актуалізує фахові дослідження діяльності законодавчої інституції і є очевидним, що аналіз історичної спадщини — важливий дороговказ становлення правової демократичної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тодыка Ю.Н. Конституция Украины : проблемы теории и практики / Ю.Н. Тодыка. — Х. : Факт, 2000. — 608 с.
2. Авер'янов В.Б. Реформування українського адміністративного права : черговий етап / В.Б. Авер'янов // Право України. — 2000. — № 7. — С. 6-8.
3. Дворник В.В. Институт представительства и законодательная власть в демократическом правовом государстве (сравнительно-правовой анализ западного и российского опыта): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права ; история учений о праве и государстве» / В.В. Дворник. — Ростов-на-Дону, 2004. — 21 с.
4. Монтескье Ш.Л. Избранные произведения / Ш.Л. Монтескье. — М. : Политиздат, 1955. — 799 с.
5. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права : в 2 т. / под ред. К.И. Батыра, Е.И. Поликарповой. — М. : Юристъ, 1996. — Т. 2. — 520 с.
6. Каррі Д.П. Конституція Сполучених Штатів Америки / Каррі Д.П. ; пер. з англ. О.М. Мокровольського. — К. : Веселка, 1993. — 192 с.
7. Конституции зарубежных государств : США, Великобритания, Франция, Германия, Италия, Испания, Греция, Япония, Канада. — М. : БЕК, 1997. — 596 с.
8. Liphart A. Democracies. Patterns of majoritarian and consensus government in twenty one countries / Liphart A. — New Haven : Yale University Press, 1984. — 225 p.

Словская И.Е.

Истоки идей парламентаризма (зарубежный опыт).

Аннотация. Исследуется изучение процесса зарождения идей парламентаризма в трудах зарубежных мыслителей и исторических политико-правовых документах. Суммируется, что, несмотря на то, какую из моделей построения государства, основополагающей идеей которой является суверенитет народа, государственные деятели планируют воплотить в практическую плоскость, следует развивать качественно новое общегосударственное представительное учреждение.

Ключевые слова: парламент, парламентаризм, легислатура, представительство, политико-правовая мысль, построение государства.

I. Slovská

The origins of the ideas of parliamentarism (foreign experience).

Summary. The study investigated the process of formation of ideas of parliamentarism in the works of foreign thinkers and historical politico-legal instruments. Summed up that while some of the models of nation-building, a fundamental idea of which is the sovereignty of the people, state officials plan to implement at the practical level, it is necessary to develop a qualitatively new nation-wide representative institution.

Keywords: Parliament, parliamentarism, legislature, representation, political and legal thought, creation of the state.

